Magdalena Szczucka

Fuglane av Tarjei Vesaas og *Żywot Mateusza* av Witold Leszczyński. En norsk roman og en polsk filmatisering*

Filmatisering av litterære verk har alltid vakt interesse blant forskere. Filmen *Żywot Mateusza*[1] er et særskilt eksempel på filmatisering for alle som er interesserte i skandinavisk kultur: En norsk tekst har blitt oversatt til det filmatiske språket av en ikke-skandinavisk regissør. En dypere analyse kan kanskje gi oss et svar på spørsmålet hvordan andre nasjoner oppfatter den norske virkeligheten, tradisjonen og litteraturen. I denne artikkelen skal jeg stille et annet spørsmål: Hva slags forhold er det mellom filmen *Żywot Mateusza* og boken *Fuglane*? Har regissøren direkte overført den norske teksten til filmen? Eller har han brukt bare noen elementer fra boken for å skape et annet, selvstendig verk, med en annen betydning og et annet budskap enn det som kan finnes i Vesaas' bok? Med andre ord: Hva slags filmatisering er den polske filmen?

Som svar på de spørsmålene skal jeg først presentere hva titlene på både boka og filmen betyr. Deretter vil jeg beskrive forskjeller

---

* Denne artikkelen er en lengre oppsummering av min hovedfagsoppgave skrevet (på polsk) i 2001 på Universitetet i Gdańsk.

1 *Żywot Mateusza* kan oversettes til norsk som *Mattis' liv* (eng. *The Days of Matthew*). Jeg bruker den polske tittelen, ettersom den er viktig for min analyse.

© *TijdSchrift voor Skandinavistiek* vol. 23 (2002), nr. 2 [ISSN: 0168-2148]

mellom *Fuglane* og *Żywot Mateusza*: Jeg vil hovedsakelig konsentrere meg om deres komposisjon, beskrivelse av virkeligheten og hovedpersonen.

For å karakterisere forholdet mellom boken *Fuglane* og filmen *Żywot Mateusza*, må forskjellene mellom de to verkene beskrives. De eventuelle ulikhetene kan ikke betraktes som filmens ulemper, ettersom både filmen og boken skal vurderes som selvstendige verk.

Witold Leszczyński har bestemt seg for noe meget 'risikabelt': Han har forandret tittelen på filmatiseringen. Adskillige årsaker kan nevnes her: Det var ikke mange som hadde kjennskap til den norske teksten, så tittelen *Fuglane* ville ikke virke som en magnet på det brede publikum. Kanskje Leszczyński var redd for at seere ville ta feil av hans film og Hitchcocks *The Birds* fra 1963. Jeg tror ikke at denne forandringen var tilfeldig, men den var nøyaktig gjennomtenkt, slik som alle endringer i *Żywot Mateusza* og dens konstruksjon. Witold Leszczyński har sett på hovedpersonen fra en annen synsvinkel, og ville påpeke i sin film andre elementer enn Tarjei Vesaas i sin roman. På den måten forteller han en historie med en forskjellig betydning fra den som kan finnes i boken. For å forstå denne forskjellen må man se litt nærmere på begge titlene og deres betydning i sammenheng med verkene de nevner. Først skal jeg minne om hva Tarjei Vesaas' roman handler om.

Hovedpersonen i romanen er Mattis – Tusten, som lever med søsteren sin, Hege, i en liten hytte utenfor bygden. Mattis er arbeidsudyktig og avhengig av Hege, derfor står han utenfor samfunnet. Det finnes også et annet trekk ved hans personlighet som forårsaker konflikter med omgivelser: Mattis er usedvanlig følsom. Han opplever naturens skjønnhet mer intensivt enn andre mennesker, men han kan ikke beskrive sine opplevelser. En kveld skjer det noe merkelig i Mattis' liv: Over hans hus flyr det rugdetrekket. Han oppfatter det som et tegn på at alt vil bli annerledes fra nå av. Rugden blir skutt, og det er Mattis som har

avgjort fuglens skjebne. En annen hendelse som er avgjørende for Mattis' liv, er at tømmerhoggeren Jørgen kommer til søsknenes hytte og at Hege blir forelsket i ham; Mattis taper sitt monopol på søsterens kjærlighet. Dette betyr døden for Tusten. Han overgir seg til maktene: Han beslutter seg til å ro ut på vannet en dag det er stille, sparke hull i bunnen av båten og flyte på årene. Hvis været blir bra, vil han greie å komme i land, hvis ikke – vil han dø. En dag ror han langt ut på vannet og setter planen i verk.

Romanen *Fuglane* kunne ikke ha en annen tittel. Tarjei Vesaas tenkte på dette navnet så lenge[2] at det ikke er tilfeldig, og dets betydning er avgjørende for hele verket. Så hva betyr det? Ordet "fuglene" er en bestemt form av substantivet "fugl", og det er en "form som tjener til å individualisere og angi som kjent."[3] Hvilke fugler menes det her? Jeg tror ikke at tittelen gjelder rugdetrekket over huset til Mattis og Hege, ettersom bare én fugl flyr over deres stue. Mattis treffer også en annen fugl:

> Nei han aldri såg på dei, for det hende noko merkeleg, så han gløymde alt. Då kan kom ende nedetter stige - kva var det han såg:
> Ein fugl.
> Det stod ein stor, skinande fugl midt på stigen.
> En ukjend fugl. Hadde hovudet høgt lyft og vendt mot Mattis som kom nedover.[4]

Likevel tror jeg ikke vi kan sette inn den tittelen bare i en ornitologisk sammenheng.

I romanen finnes det to grupper symboler.[5] Den ene er konsentrert rundt fugler og deres trekk, og de symbolene uttrykker

---

2 Se: Olav Vesaas, *Løyende land. Ei bok om Tarjei Vesaas*, Oslo 1995, ss. 305-306.

3 Kunnskapsforlagets Skrivestue: *Norsk språk*, versjon 2. 0 1997.

4 Tarjei Vesaas, *Fuglane*, Gjøvik 1968, s. 69.

5 Se bl. a.: Elżbieta Wojciechowska, *Problematyka moralna w powieściach Tarjei Vesaasa*, Poznań 1991, s. 80.

Mattis' annerledeshet. Den andre gruppen symboler fokuserer på alt som er skarpt: Kvasse syn, skarpe tanker, Heges strikkepinner eller Jørgens øks. På den måten møtes det her to slags virkeligheter: En fugle-virkeligheten, hvor naturen spiller den viktigste rollen, og en menneske-virkeligheten. Mennesker, som tilhører den andre virkeligheten, er skarpe og 'normale'. De kan snakke klokt, og er nyttige ettersom de er arbeidsdyktige; samtidig er de fengslet i en verden av materialistiske verdier og de kan ikke se hva som finnes utenfor denne verden.

Mattis identifiserer seg bare med den første virkeligheten, og det gjør han ikke bare på grunn av sin ytre likhet: "Han feste auga fort på syster si. Rare auga. Alltid var dei rådville, sky som fuglar."[6] Han er sikker på at han tilhører denne verden, er en del av den: "Eg og rugda liksom...."[7] Uten problemer kan Mattis kommunisere med alt som hører til i fugle-virkeligheten. Kontakten med de fra menneske-virkeligeten er meget begrenset, ettersom det er samfunnet som fastsetter 'spillereglene', og Mattis følger ikke den grunnleggende regelen: Han arbeider ikke, han tjener ikke, han er fullstendig unyttig i samfunnet.

Ordet "Żywot" i tittelen på den polske filmen ble ikke brukt uten ettertanke, det skal sette oss på sporet av religion, Bibelen, hagiografien, siden dette ordet brukes utelukkende i helgenbiografier. Navnet Mateusz kommer fra hebraisk *mattanya* og betyr 'Jahves gave'. I den kristelige kulturen assosieres dette navnet først og fremst med apostelen Matteus. Tradisjonen tillegger ham forfatterskapet til det evangelium som er oppkalt etter ham. Legenden oppgir at han led martyrdøden i India, men både den romersk- og gresk-katolsk kirke dyrker ham allikevel som en martyr.

Hva forventer en seer av en film med tittelen *Żywot Mateusza*? Den tittelen vekker mange bibelske assosiasjoner, så man tror i

6 Tarjei Vesaas, op. cit., s. 9.
7 Ibidem, s. 36.

begynnelsen at filmen vil fortelle om et hellig menneske, kanskje en historie fra Bibelen eller fra kirkehistorien. Etter å ha sett filmen sier mange at den forteller om en tilbakestående mann som er arbeidsudyktig og på den måten avhengig av søsteren sin. Etter en dypere refleksjon kan vi oppdage hvilken mening står bak den tittelen.

Filmen med den bibelske tittelen forteller om en dust fra en bygda. Kanskje er det et tegn på at helligdommen kan finnes i alle mennesker? Det gode finnes i hver av oss, men kanskje hvis vi arbeider hardt nok kan vi frembringe en reell helligdom i våre hjerter? Da skal det bety at vi må betrakte alle medmennesker som hellige, ikke bare de, som 'offentlig' kalles for de hellige. Også Mattis er på en måte hellig. Hvem er han? Svaret på dette spørsmålet vil også beskrive hvordan tittelen forandrer vår betraktning av hovedpersonen. I Mattis finnes det noen trekk som gjør ham liknende på hellige mennesker. Hans kjærlighet til naturen og dyr minner om Frans fra Assisi. Hans død kan betraktes som martyrdøden (han dør for Hege og hennes følelser) – det minner om apostel Matteus som dyrkes i kirken som en martyr. Mattis er som et barn: Han tror og spør ikke hvorfor. Slik som den hellige: Tror og tviler ikke. Hans prinsipper er også barnaktige:

> La meg tenke på dei.
> Men han stansa att.
> Nei, ikkje tenke på gjenter midt i veka. Det er det ikkje lov til.
> Det gjer ingen.[8]

Han spør seg ikke hvorfor, han tar det for gitt. Kanskje Hege har sagt det en dag?

Bibelske konnotasjoner, helligdom - filmen sett fra dette perspektivet kan virke som om den er helt og holdent religiøs, men det er ikke sant: I filmen nevnes det ikke én gang kirken, presten eller Gud. Det eneste som kan minne om den kristelige tradisjonen

[8] Ibidem, s. 14.

er kirkeklokker som kan høres i den scenen når Mattis snakker med søsteren sin om hennes grå hår. Det samme gjelder Vesaas' verk, hvor Gud og kirken ikke nevnes direkte.

Forandring av tittelen er ikke den eneste forskjellen mellom de to verkene. Filmen og boken har også forskjellige komposisjoner. Romanen består av tre deler, og til sammen 47 kapitler (deler og kapitler har ikke titler, de er nummerert). I oppbygning av de tre delene kan noen likheter observeres. I begynnelsen av hver av dem opplever Mattis noe uhyggelig (i den første delen oppdager han at Hege har grått hår og at det er hans skyld, i den andre – at han duger til ingenting og han nesten går under når han ror sin båt, mens i den tredje er han usedvanlig redd når han hører fremmede stemmer ved sjøen), men deretter tar det plass noe gledelig (han ser rugdetrekket over sitt hus, på øya møter han to snille jenter, og stemmen hører til mannen som gjerne vil dra med Mattis i hans båt til den andre kanten av vannet – og Mattis endelig føler seg nyttig). En slik analogi kan også finnes i avslutninger av de to første delene. I den første er Mattis så redd han må gå til Hege (fuglen ble skutt, Mattis føler at noe farlig vil komme, men han vet ikke hva det kan være). Heges nærhet gir ham ro og Mattis tror alt vil gå fint. Når den andre delen tar slutt, vet Mattis helt sikkert at 'det farlige' betyr døden (lynet har ødelagt en av de ospetoppene som mennesker kaller for Mattis-og-Hege). Mattis er livredd for døden, så han 'bestemmer' at den ikke gjelder ham, men hans søster og at det er Hege som skal passe på alle farligheter. Han har allikevel dårlig samvittighet og prøver å redde Hege: De går sammen til en skog og denne turen gir Mattis igjen ro.

Avslutningen av den siste delen er ikke klar og ensbetydende, siden vi ikke får vite hva skjer med Mattis. Han har ikke store sjanser, men allikevel kan man tro han greier å overleve. I filmen er denne scenen klar, Mattis dør. Denne forandringen likte ikke Vesaas:

> På slutten (i boka) overlet Mattis det til sjebnen om han skal

> drukne i vatnet eller ikkje. Dette er tatt bort i filmen, der druknar han seg med klart forsett. Eg ville likt at han gav seg sjølv den vesle sjansen til å komme til lands. [9]

Żywot Mateusza er delt i 7 deler med følgende titler: 'Dom' (Huset), 'Wieś' (Bygda), 'Ptak' (Fuglen), 'Wyspa' (Øya), 'Drzewo' (Treet), 'Jezioro' (Sjøen), 'Kamień' (Steinen). Slike klare understrekninger finnes bare i filmen, Vesaas gir oss utelukkende én anvisning, nemlig tittelen. Leszczyński påpeker de elementene som han tror er viktigste i historien han forteller. Han gjør det, tror jeg, fordi filmen hans består bare av det som er virkelig nødvendig, den er meget konsis. De delene viser etapper i Mattis' liv og erstatter gjentagelser som finnes i boken. I *Fuglane* er det mange elementer som gjentas. Som det viktigste kan nevnes:

1) Mattis' to forsøk på å begå selvmord. Først spiser Tusten fluesopper, han gjør det for å gjøre Jørgen sint. Allikevel får leserne vite at en sørgelig hendelse skal ta plass.
2) Mattis' båt synker to ganger. Når hans båt går under for første gang, er både hans angst og vår bekymring (leserne er redde for at Mattis skal drukne) seriøse. Tusten er virkelig i fare. Leserne får vite at Tusten ikke kan svømme, samtidig underrettes det direkte hans død. Witold Leszczyński beholder denne gjentagelsen bare tilsynelatende, ettersom den hendelsen er helt forskjellig i filmen. Når Mattis' båt synker for første gang, er det ganske komisk: Tusten ser at det er mye vann i båten, og han roper søsteren sin om hjelp. Da viser det seg at vannet i sjøen er ikke dypt og han kan gå til fots til den nærmeste øya. Fra denne scenen får man vite at Mattis ikke kan svømme, men hans død blir en hemmelighet. Denne scenen understreker hvor barnslig Mattis er.
3) To årsaker til ulykker. Mattis selv forårsaker uheldige hendelser i

[9] Olav Vesaas, op. cit., s. 313.

sitt liv: Han informerer jegeren om rugden. For jegeren er denne fuglen vilt å spise, mens for Mattis er det et usedvanlig skjønt vesen. Derfor har Mattis dårlig samvittighet: Han er skyldig i fuglens død. Den andre ulykken for Tusten er Jørgen som blir boende i søsknenes hus. Det er Mattis som har invitert Jørgen til huset, han har tatt med seg mannen som skal ta søsteren fra ham.

I filmen ble det ikke sagt at Mattis er skyldig i fuglens død. Den andre årsaken beholdes.

4) To ganger tar tordenvær plass. I løpet av det første sitter Mattis – som vanlig – på do, mens i det andre må han gå ut, ettersom Jørgen prøver å overbevise ham at tordenvær ikke er så farlig. I filmen opplever Mattis bare én gang tordenvær, han blir sittende på do.
5) Mattis leter flere ganger etter jobb, i boken går han mange ganger til bygda for å spørre om arbeidet. I filmen går han bare én gang, allikevel vet vi at han av og til prøver å tjene litt penger.

Witold Leszczyński bruker i sin film to metoder. Den første kan kalles for forenkling. Han presenterer nemlig bare det som er virkelig nødvendig. Tarjei Vesaas bruker mange gjentagelser og alle viktige scener i hans bok blir fremstilt to eller flere ganger. Før hver hendelse kommer det en annen, liknende, men mindre dramatisk, som gjør oss å tenke på det som kan skje, men samtidig forbereder oss for fremtidige begivenheter. Filmen varsler oss ikke, alt skjer bare én gang, og er enestående og uerstattelig, og kanskje på den måte mer verdifull. Alt skjer for første og siste gang.

Den andre metoden som utnyttes i *Żywot Mateusza* er generalisasjon. I Tarjei Vesaas' bok har vi flere detaljer, vi får vite blant annet at Mattis er 37 år, Hege er tre år eldre, treet ved huset er en osp og fuglen over huset er en rugde. Leszczyński utelater alle de detaljene, vi vet ikke hvor gamle Mattis og Hege er, ospen kalles for et tre og rugden for en fugl. Hverken i boken eller i filmen

nevnes det navn på bygden og andre personer i historien. Vi kjenner navn på bare fem mennesker: Søsknene, tømreren og jentene fra øya. Man kan si at boken og filmen tar plass enten i Norge eller i Polen, ingensteds, eller kanskje allesteds? Tiden er heller ikke presisert, bare en bil, og i filmen også sporen av flyet på himmelen lar oss gjette at historien ikke skjer i gamle tider. Hos Leszczyński finnes det til og med ikke et skille mellom nåtiden og fortiden. I boken fortelles det noen ganger om Mattis' barndom, hans foreldre og unge år. I filmen er det bare det som skjer nå, som om det finnes ingen fremtid og ingen fortid.

Allikevel er det en ting som kan indikere hvor historien skjer: Navnene på personer er forpolsket, Hege kalles for Olga, Jørgen - for Jan, Inger for Ewa og Mattis sier til jentene han heter Andrzej (Anders), ikke Per. Det som er særlig interessant er at navnet Mateusz, slik som det forekommer i tittelen, brukes bare én gang i hele filmen: I scenen hvor Mattis presenterer seg for Jørgen. I andre scener kalles hovedpersonen for Mattis, og det bruker han om seg selv. Hvorfor brukes ikke den polske formen av navnet? Kanskje er det et tegn på at denne personen er mye mer universell enn alle andre, og hans trekk er ikke polske, ikke norske, men almen-menneskelige? Kanskje understreker det at Mattis er en outsider?

Når man beskriver forskjeller i komposisjoner av de to verkene, skal man legge merke til en annen ting: I filmen spiller sivilisasjonen (til og med den internasjonale) en mye viktigere rolle enn den gjør i boken. I filmen taler turisten i bilen et fremmed språk, og guttene i båten som inviterer Anna og Inger, snakker engelsk. På en side viser de to detaljene hvor stor innflytelse på vårt liv har det som skjer langt, langt borte. På den annen side beviser det hvor vanskelig kommunikasjon mellom mennesker kan være.

Ikke bare komposisjonen og tittelen er forandret i filmen *Żywot Mateusza*. Forskjellige er også beskrivelser av verden, mennesker, følelser og hovedpersonen.

Verden som finnes rundt Mattis i boken, er vanlig, hverdagslig, og menneskene er nære og reelle. Dette er annerledes i filmen. Mattis' verden er ikke tom, men menneskene virker som om de ikke er reelle og deres tilværelse har én, symbolsk, funksjon. I filmen ser Mattis en bil bare én gang (i boken: "jaga bilane folk ut i veg-grøfta som vanlig"[10]), og som i *Fuglane*, sitter en turist i den. Det er noen som kommer fra et fremmed land. Han skriker et par ord til Mattis i sitt fremmede språk og drar videre for å forsvinne for evig i veistøven og aldri komme tilbake. I Mattis' verden er det mange kjære personer, blant annet søsteren hans som betyr alt for ham (men her finner man ikke erotikken mellom søsknene som kan spores i boken), de to unge som elsker hverandre, mannen på gården, kona hans. Disse personene virker som om de ikke er reelle. Bare de som kommer fra 'en annen verden', er mennesker av kjøtt og blod. De bringer med seg konflikter og en virkelig katastrofe: Slik som Anna og Inger, slik som Jørgen. Med jentene opplever Mattis den største gleden i sitt liv: Han snakker med dem, og de synes han sier kloke ting - som alle andre mennesker. Mattis er allikevel veldig redd for at jentene kan oppdage hvem han virkelig er, og at de da vil le av ham. Like reell som Inger og Anna, er Jørgen, en mann fra ingensteds (han kommer jo fra denne kanten hvor ingen bor), men samtidig fra verden av kloke og sterke menn som vet hvordan man skal jobbe, hva man skal si og hvordan man skal oppføre seg i samfunnet. Hvor forskjellig er denne verden fra virkeligheten Mattis lever i! I hans verden er alt skjønt, mer enn skjønt, men på den måten opplever Mattis sin egen verden. Der er alt usedvanlig vakkert - gresset, fuglen, og usedvanlig farlig - lynet, vannet. Når vi ser filmen, iakttar vi denne verden og denne skjønnhet med Mattis' egne øyne. Vi beundrer naturen, trærne, himmelen og regnet. Jeg tror ikke vi opplever denne beundringen når vi leser boken, men allikevel er den der.

---

[10] Tarjei Vesaas, op. cit., s. 37.

Bilder som er tatt av kameramannen Andrzej Kostenko gir oss denne følelsen.

Mattis kan ikke beskrive med ord sin beundring for alt rundt ham. Kanskje opplever han alt altfor sterkt? 'Vanlige' mennesker forstår ikke hans respekt for steinen, fuglen, sjøen, ettersom de setter pris især på det som er nyttig. På den måten vurderer de også folk. Derfor er bygde-samfunnet lukket for Mattis. I kloke menneskers verden skjer det ustanselig noe: Folk jobber, tjener, de er nyttige. Hvis det skjer noe i Mattis' verden er det takket være ham. Han stiller spørsmål som andre ikke har tid til å stille, han konstruerer hendelser ved hjelp av sine tanker. Takket være Mattis er møtet med fuglen en usedvanlig opplevelse; han ser tegn i lynet som ødelegger ospe-toppen og bare for ham er møtet med jentene på øya av aller største betydning. Filmens rytme er underordnet Mattis' tankers rytme, det er Mattis som 'skaper' alt vi ser på skjermen. Det blir klart på slutten av filmen: Mattis drukner og det blir tomhet, det skjer ingenting. Bare to hendelser virker som om de er virkelig dramatiske og verdige til å fortelles: Jørgens ankomst og Mattis' død. Årsak og virkning.

Mattis kan ikke kommunisere med andre mennesker, og denne kommunikasjonssvikt fører til døden av det svakere individet. Døden presentert i boken er litt forskjellig fra den som sees i filmen. Døden i boken kan ikke kalles for selvmord. Den er en prøve og en kamp med skjebnen. Mattis vet selvfølgelig hvilket resultat denne prøven kan gi og derfor venter han lenge på et pent, vindstille vær, ettersom da har han større sjanser. Mattis' beslutning er forresten ikke noe overraskende for leserne, som var tidligere varslet: En dag har Mattis spist fluesopper, ikke for å ta sitt eget liv, men for å gjøre Jørgen sint. Det viste seg at Mattis er redd for livet, men enda mer er han redd for døden. Han er forskrekket over det han har gjort. Han bestemmer seg likevel for den endelige prøven, hvor skjebnen skal bestemme, hva som skal skje med Mattis. I filmen er Mattis' død ikke en prøve, men en voksen beslutning – et

selvmord. Mattis venter ikke, han går til sjøen uten å vente på en pen dag. Seerne er ikke varslet. Filmens avslutning er forenklet, men på grunn av det så er det mer dramatisk, gripende og rørende. Det høres Olgas skrik, som man husker så lenge: Mattis! Det blir et spørsmål: Hvorfor måtte det skje? Mattis kunne ikke protestere på en annen måte mot denne verden som han ikke forstod, og som ikke forstod Mattis. Hans beslutning var heroisk, og hans død mørk og dristig. Og det var Mattis', ikke naturens avgjørelse.

Fremstillingen av Mattis' død er forskjellige, men det er noe som gjør at de ligner på hverandre.

> No måtte det gå fort. Fort ut med båten. Han skauv ut. Men så såg han seg inkring, vilt, rykte båten innatt – deretter sprang han attende over strandsteinane, inn til bjørkeholta og oreholta som kransa stranda fint og rektig. Mattis sprang beint bort til ein ljos grå ore-legg, og beit tennene sine inn i borken så det sveid til med den beiske safta. Det var noko ingen måtte sjå, og det var berre ein blink. Og i ein slik vill blink vart han ståande her, stiv, så sleit han av eitkvart, halvsprang ned i båten att – medan tannmerka hans byrja å renne raude i ore-leggen.
> Kva så?
> Ikkje meir.
> Han gleid frå land. Ettersom det var rodde han gjorde, såg han heile tida det han reiste frå. [11]

Hvorfor oppfører Mattis seg så rart, ble han gal av frykt? Nei, det tror jeg ikke. Denne Mattis' gest kan forstås som et forsøk på å løsrive seg fra den fugle-verden. Mattis vil tilhøre Jørgens verden, verden av kloke og sterke mennesker. Først må han slutte med verden av fugler, steiner og trær. I boken klarer han det: "Han flaut fram som noko som ikkje høyrde til, endå så kjend han skulle vera

[11] Tarjei Vesaas, op. cit., ss. 211-212.

her."[12] Mattis klarte å løsrive seg fra den fugle-verden, men det betyr ikke han tilhører den andre verden. Nei, men han kanskje får sjansen: Hvis han overlever og kommer til lands, kan han prøve å leve som 'normale' folk, jobbe, elske og bli elsket. I filmen er man sikker på at Mattis aldri klarer å komme til den andre, menneske-verden. Det ville han aldri.

Kjærlighet i boken og i filmen fungerer også på forskjellige måter. Først beskrives det en forelskelse. I boken dør denne kjærligheten; den varer ikke lenger enn noen måneder. Herfra kommer det Mattis' håp og sorg: Kanskje ingen kjærlighet varer i evighet? Kjærligheten mellom Hege og Jørgen er ikke bare en forelskelse. Det er en voksen følelse, følelse mellom to mennesker som måtte vente på den hele sitt liv, følelse uten ord som skal vare så lenge som mulig. I filmen er både forelskelsen og kjærligheten evige: De tar ikke slutt. Derfor er kjærligheten den største verdien, og det er verdt å leve for den. Det gjelder også følelsen mellom søsknene: Når Hege begynner å elske en annen mann, blir Mattis' liv meningsløs. I *Fuglane* finnes det mange elementer som kan betraktes som incestuøse: Takket være Hege får Mattis vite alt han vet om kvinner. Han blir kjent med deres vaner, duft og oppførelse, men inn i seg betrakter han aldri søsteren sin som en kvinne:

> Hadde du no vori ei gjente - datt det ut av han, men så stoppa han fort. Tull! sa han. Gjente, er du vel endeleg! Eg meiner - ei onnor gjente. [13]

På den måten tar Mattis fra Hege hennes rett til å elske og bli elsket, ettersom han tror at hans kjærlighet er nok for søsteren. Han vet at hvis Hege skal elske en annen mann, så skal han miste henne. Denne loven gjelder allikevel ikke Mattis: Han lengter etter en kjærlighet, ikke nødvendigvis etter en platonisk følelse. Det sees

---

[12] Ibidem, s. 213.
[13] Ibidem, s. 135.

nøyaktig i hans drøm. I boken er denne drømmen en erotisk opplevelse. I filmen mangler drømmen denne erotikken, og derfor er Mattis' barnslighet enda sterkere understreket.

Det som binder Mattis og Hege er ikke bare søskenkjærlighet. Mattis er fullstendig avhengig av søsteren sin, uten henne kunne han ikke leve; men han forstår ikke hvorfor Hege ikke aksepterer denne situasjonen. Ifølge broren har Hege alt, ettersom hun kan jobbe og er skarp. Hva ellers kan man ønske seg?

Mattis kan ikke kommunisere med andre mennesker, og det umuliggjør hans kontakter med menneske-verden. Han kan ikke beskrive det han føler og tenker. Hvis han klarer det, forstår folk ham ikke og de misforstår hans ord. Når Mattis sier at det er synd å være trøtt når mennesker er kjærester, sier han nøyaktig det han mener. Alle andre kan ikke begripe hans tanke, de bare ler av Tusten. Derfor sier ikke Mattis mange ting han tenker. Til og med Hege vet ikke alt om broren sin, fordi hun tilhører den 'nyttige' verden: "Fotprøva visste nemleg Hege ikkje om, det var ein løyndom. Ho var seig å få med på slikt."[14]

Av og til skjer det likevel at Mattis sier nøyaktig det han tenker, og at han ikke blir misforstått. For første gang hender det når Mattis 'korresponderer' med rugden. For andre gang – når han treffer jentene på øya. Da snakker han riktige ting, slik som han gjør i sin drøm. Møtet på øya og drømmen er uten tvil erotiske situasjoner. Mattis kan altså kommunisere med sin omgivelse, men bare når han snakker kjærlighets-språk; da kan han uttrykke det han virkelig mener. Det betyr så at også med rugden snakker Tusten som med Anna og Inger, i fuglen finner han det han mangler i hverdagsliv: respekt, vennskap og beundring.

Interessant er at regissøren har innført to sekvenser i fremmede språk. Etter min mening understreker det hvor vanskelig kommunikasjon mellom mennesker kan være. Jeg tenker ikke på

[14] Ibidem, s. 65.

den språklige barriere, men på umulighet for å uttrykke sine tanker, følelser og ønsker. Vi ser kløften mellom Mattis og bygdens samfunn, men ser vi kløften som finnes mellom oss selv og andre mennesker? Kløften som gjør oss tenke på at vi snakker et fremmed språk som andre ikke kan lære?

*

Hvem er Mattis i boken? Tarjei Vesaas har kalt Tusten et selvportrett med forbehold.[15] Han har også sagt at man ikke kan kalle Mattis for utviklingshemmet. Hans trekk hjelper ham å si noen viktige ting som han ikke kunne si, hvis han var et 'normalt' menneske.

Allerede i sine tidlige verk viste Tarjei Vesaas interesse for konfrontasjonen av personer-kunstneres poetiske visjon med krav som stilles av samfunnet.[16] Mange forskere betrakter *Fuglane* som Vesaas' hovedverk fortellende om kunstneres stilling i samfunnet.[17] Denne romanen kan selvfølgelig tolkes bare på det realistiske nivået, uten å fordype seg i dens symbolikk, mens Mattis kan betraktes som en tilbakestående stakkar; denne holdningen skulle være en grov forenkling som ikke lar oss forstå hvor komplisert Mattis er som person. I hans personlighet kan det iakttas mange lag, han er samtidig en voksen og et barn, en funksjonshemmet, en tenker og en dikter. Tusten er arbeidsudyktig, derfor betraktes han som en handikappet. I samfunnet hvor bare evnen til å arbeide er viktig, ignoreres det alle andre aspekter ved Mattis' personlighet.

---

15 Se: Jan Erik Vold, Innledning til *Fuglane* av T. Vesaas, Gjøvik 1968, s. VIII; også: Tarjei Vesaas, 'Om Tusten', i: Jan Erik Vold (red.), *Tarjei Vesaas*, 1964, s. 71.

16 Se: Elżbieta Wojciechowska, op. cit., s. 79.

17 Se: Torben Brostrøm, 'Tarjei Vesaas', i: *Fremmende digtere i det tyvende århundrede*, red. Sven Møller Kristiansen, København 1967-68, ss. 274, 276; Tone Cederblad-Bengtsson, 'Fågelns outsägliga budskap', *Ord och Bild* 1963, s. 534; Gudrun Lippenstad, *Tarjei Vesaas' roman "Fuglane"*, Oslo 1961, s. 131; Walter Baumgartner, *Tarjei Vesaas. Eine ästhetische Biographie*, Neumunster 1976, s. 376.

Hvilke trekk vitner om at Mattis er et barn? Mattis har en nær kontakt med naturen, han er overrasket hver gang han ser en forandring i den, han er redd for at den personen han er avhengig av skal gå fra ham. Først er han i strålende humør, men etter noen minutter kan han være i trist og mørk stemning. Han er åpen og naiv, og han tror på alt som andre sier. Han leker som et barn, hele dager kaster han steiner i vannet, han kan ikke konsentrere seg om en oppgave, han elsker å hvile seg og sove. Han tenker som et barn - stort sett på seg selv. Allikevel vil Mattis endelig bli voksen, han vil være ansvarlig og hjelpe søsteren sin ved å tjene penger. Han vil, men han klarer det ikke.

Mattis-dikter ser i sin omgivelse mye mer enn 'vanlige' folk. Han er følsom for naturens skjønnhet og opplever den usedvanlig sterkt, intensivt. Han har et rikt følelsesliv og tenker ikke bare på penger og praktiske ting.

Mattis-filosof stiller spørsmål som er grunnleggende i homo sapiens' tilværelse, men ingen har lyst til å svare på dem – kanskje fordi ingen kjenner svar: "Kvar i all verda kjem du frå! Kvirfor kom du?"[18], "Kvirfor er det slik det er?"[19] Mattis' spørsmål blir uten svar, og de vitner om hans misforstått annerledeshet.

De forskjellige lagene i Mattis' personlighet blir i konflikt med hverandre og de forårsaker hans strid med omgivelser. Mattis' verden og samfunnet er to forskjellige visjoner av virkeligheten. Tustens realitet er en poetisk visjon, som står nær ved himmelen og skyene. Samfunnet har begge ben på jorda.

Mattis i filmen er usedvanlig – irriterende – selvisk; han tenker bare på seg selv, han gjør ingenting, han er naiv og oppriktig som et barn, men samtidig går han på nervene som et barn. Allikevel liker alle Mattis, både seerne og mennesker i bygden. Ingen plager eller mobber ham. I filmen er menneskenes sympati enda større enn i boken. Der tenker Mattis ofte på at alle menneskene i bygden gjør

[18] Tarjei Vesaas, op. cit., s. 14.
[19] Tarjei Vesaas, op. cit., s. 56.

livet surt for ham (Witold Leszczyński utelot Mattis' indre monolog, så hans innbilninger kjenner man ikke). I filmen ser vi at alle er snille mot ham. Mannen på gården gir ham arbeidet med en gang, handelsmannen gir ham drops. Innbyggernes sympati er mer en toleranse enn en forståelse, men ingen ydmyker ham eller ler ham ut. Kanskje seerne liker Mattis takket være Franciszek Pieczka som spiller denne rollen? Til og med var Tarjei Vesaas begeistret av den polske skuespilleren:

> Eg må seia at eg kjende igjen min nære venn Mattis så det for både kaldt og varm etter ryggen. Mattis hadde då og en meisterleg gjenskapar: Franciszek Pieczka. Det er underleg med stor kunst: Den kraftige, høgreiste Pieczka kunne ein tru ikkje var den rette til å framstille den hjelpelause Mattis – men tvert imot – kjempekaren vart heilt borte, tilbake vart den verkelege Mattis, upraktisk og forkommen i effektive liv, men med fine fugle-trekk både inni seg og over seg, med poetens syner og vakre håplause draumar, og med poetens ord – dyrking og nyanse – rike indre liv.[20]

Mattis spelt av Franciszek Pieczka kan forstås annerledes enn Mattis i romanen. Nøkkelen til denne tolkningen skal være scenen hvor Mattis 'øver' i skogen før en viktig samtale med Jan; han prøver om han klarer å bruke riktige ord, og hvordan det han sier høres ut. Denne scenen finnes ikke i *Fuglane*. Mattis oppfører seg som et barn som skal si et dikt på skolen: Han prøver og prøver, han er urolig og nervøs. Mattis i filmen er fremfor alt et barn, og regissøren er ikke interessert i spørsmålet om Mattis er en tilbakestående person eller ikke.

Også i filmen finnes det to forskjellige verdener som ikke kan kommunisere med hverandre, men skillet mellom dem ble ikke understreket. Mattis er fremfor alt et følsomt barn, ikke en dikter. Han er åpenhjertig og hjelpeløs mot andre. Han er en stakkar som

[20] Olav Vesaas, op. cit., s. 312.

må i våre dager oppfattes som en dust. Denne meningen er allikevel ikke oppriktig, og hver av oss føler det klart: Mattis ser det vi ikke kan bemerke, han reagerer sterkere og mer autentisk enn vi gjør. Han opplever verden mer intensivt og takket være det ser han en annen mening i vår virkelighet. Han har også trekk som er typiske for alle mennesker: Han er redd for døden, han lengter etter kjærlighet, vennskap og akseptasjon.

Mattis stiller et viktig spørsmål i en av de første scenene i romanen, han spør nemlig om hvem han er. Tusten kan ikke svare på dette identitetsspørsmålet, men ikke på grunn av sin mangel på psykiske evner. Det finnes ikke mange som kan svare på dette spørsmålet. Mattis vet ikke hvem han er, men han leter bestandig etter et svar. I sin bevissthet fungerer han som en funksjonshemmet arming, ettersom samfunnet påtvinger ham denne rollen. Mattis er ikke sikker på om han er Mattis eller Tusten, men han kan ikke akseptere det at mange mennesker i bygden iakttar ham som en mindreverdig person. Møtet med rugden og brevveksling med fuglen forteller ham, hvor verdifull han er som et menneske, ettersom han lever og tenker. "Du er du" står det i brevet fra fuglen, og det betyr rugden aksepterer Mattis slik som han er. Etter dette møtet begynner Mattis å forstå seg selv, å akseptere seg selv. I den siste scenen i boken roper Mattis sitt navn. Kan dette skriket forstås som et tegn på at Mattis har forstått hvem han er og forsonet seg med det? I så mange måneder prøvde han å finne et svar på sitt spørsmål, kanskje i den endelige prøven klarte han det?

I filmen eksisterer ikke dette identitetsspørsmålet. I den siste scenen hører man Olgas skrik "Mattis!", som vitner om hennes forskrekkelse og anger: Den som døde, så litt annerledes på verden, han kunne lære oss å sette større pris på det som finnes rundt oss.

Konstruksjonen av *Żywot Mateusza* begeistrer – eller skremmer – på grunn av sin nøyaktighet. Ulikheter mellom filmen og romanen vitner bare om hvor presis regissøren har tenkt på sitt verk. Denne

filmatiseringen er ikke 'trofast', men det betyr ikke at den ikke har verdi. Originalen er forandret, Witold Leszczyński har gjort det med klar hensikt og med bevissthet om følgene.[21] Filmen blir en slags kommentar til den norske romanen. Regissøren presenterer sin 'visjon' av *Fuglane*, som ikke nødvendigvis må være identisk med alle lesernes 'visjoner' av teksten. Allikevel er *Żywot Mateusza* ikke et uavhengig verk ettersom hoved-idéen av romanens handling beholdes, og den er heller ikke en direkte overføring av teksten. Filmen er romanens visuelle berikelse, dens utvidelse og fordypning.

Den ovennevnte tolkningen av begge verk kan bli forskjellig fra det som en annen seer og en annen leser har sett i filmen og i boken. Jeg har sett to kunstverk som – selv om de ikke er identiske – forteller om det samme: Om problemer med å oppfylle samfunnets normer, om lengsel etter kjærlighet, om skjønnheten rundt oss som nesten aldri bemerkes, om følsomheten overfor virkeligheten, naturen, andre mennesker. Begge forteller en konkret historie om bestemte personer. De er samtidig usedvanlig universelle, ettersom de fremstiller det som alle kjenner, uavhengig av tider, steder og systemer. I sin film presenterer Leszczyński alt som er nødvendig i romanen. Hans verk forteller bokens historie i forkortelse, og det lar oss gjette personers tanker og følelser. Musikken hjelper oss i den vanskelige prosessen. Den er ikke bare en bakgrunn, men et annet betydningsfullt element i konstruksjonen. Også tittelen hjelper oss, forskjellig fra bokens navn, suggererende andre betydninger, påpekende andre elementer. Leszczyńskis tolkning kan være forskjellig fra våre tolkninger, men blir ikke i strid med dem. Tarjei Vesaas har også godtatt filmen. Alt dette vitner om hvor mange fortolkninger av *Fuglane* det finnes. Hvert menneske kan finne noe verdifullt i de verkene. Man kan ikke si en kjenner boken etter å ha sett filmen, men slikt er det alltid

[21] Se: Witold Leszczyński, 'Muzyka w filmie "Żywot Mateusza"', *Kino*, 1968, nr. 2.

med filmatiseringer: Det som man ser på skjermen, er et selvstendig verk, som skal først vurderes som en film, og etterpå som en filmatisering. Hvis en regissør klarer å forstå romanens betydninger og presentere dem i filmen, er det til filmens fordel.

Witold Leszczyński klarte å skape en vellykket filmatisering og en verdifull film, som også i våre dager er aktuell, viktig, klok og gripende. Allikevel er det ikke mange seere som vil se denne filmen: I den finner man ikke spektakulære scener, intriger, pene kvinner. *Żywot Mateusza* vekker mange tanker i oss og stiller mange spørsmål: Hva skjedde med vår 'barnslig' henførelse? Hva ble det med våre spørsmål – hvorfor? Hvordan? Hvem? Hva skjedde med vår tillit til verden og andre mennesker, hvorfor er vi alltid på avstand?

Filmen gir ikke svar på Mattis' spørsmål, den kan heller ikke svare på våre. Kanskje romanen kan hjelpe oss med å finne svar. Kanskje romanen kan hjelpe oss med å finne svar. Kanskje kan den også gi oss en håp om at vi har enda tid for å forandre alt, å gjenvinne det vi har mistet.